

GENÉZA KONŠITUOVANIA NEMECKEJ FILOZOFICKEJ TERMINOLÓGIE

RENÁTA KANICOVÁ, Katedra jazykov FiFUK, Bratislava

"Jeder Terminus hat seinen Ursprung, beginnend mit der Erstprägung durch seinen Schöpfer, vorbereitet durch seine Etymologie und seinen vorwissenschaftlichen, vorphilosophischen d.h. oft theologischen oder literarischen Sprachgebrauch, weiter wirkend in dem häufig über mehr als zwei Jahrtausende sich erstreckenden weiteren Fortbestand in Philosophie, Wissenschaft, Dichtung, allgemeinem Sprachgebrauch; einer schicksalsreichen Bewahrung und Wandlung seines Sinnes im Konkurrenzkampf mit zahlreichen Neuprägungen, die mit ihm um die letzte Klärung der mit dem Begriff gemeinten Probleme ringen." (Archiv für Begriffsgeschichte, Bausteine zu einem historischen Wörterbuch der Philosophie, Band I.)

Jednou z neodmysliteľných súčasti lingvistického výskumu a popisu nemeckej odbornej terminológie v oblasti filozofie je aj problematika historického vzniku a vývinu nemeckého filozofického jazyka. V popredí záujmu takto orientovaného výskumu stojí najmä otázka pôvodu, položenia základov a spôsobu tvorenia národnej filozofickej terminológie. V jazykovednej literatúre nemeckej provenience dosiaľ absentuje komplexný historicko-jazykovedný rozbor jednotlivých etáp formovania nemeckej filozofickej terminológie. Informácie (jazykovedné alebo filozofické), ktoré by pomohli osvetliť túto stále aktuálnu a nedostatočne prebádanú lingvistickú problematiku, sú zväčša útržkovité, vyložené nesystematicky a v našich podmienkach ľažšie dostupné. Analytické práce zaoberajúce sa skúmaním určitej fázy genézy slovného fondu nemeckej filozofie reflekujú v zásade parciálny problém zvyčajne s väzbou na hlavného predstaviteľa filozofického myslenia toho-ktorého obdobia.

Základnú orientáciu v rámci daného problému poskytuje encyklopédická jazykovedná literatúra, ako aj syntetické lingvistické práce.¹ Odkazujú na všeobecne známe faktky a v stručnosti rekapitulujú niektoré spoločensko-historické súvislosti a kultúrno-dobový kontext: s osvietenským hnutím späť iniciatívu o presadenie prvenstva nemeckého jazyka na univerzitách a vo vede, o očistenie nemčiny od cudzojazyčných vplyvov a formovanie nemeckého jazyka na jazyk vedy. Za klúčovú postavu, zakladateľa nemeckého filozofického odborného jazyka, vyhlasujú nemeckého osvietenského filozofa Christiana Wolffa (1679-1754).

Úvahy nad vznikom a vývinom nemeckej filozofickej odbornej lexiky nevyhnutne vedú k formulovaniu základných otázok o korenoch, vývinových predpokladoch a súvislostiach, principoch a mechanizmoch tvorenia domácej, národnej filozofickej terminológie a o smerovaní tohto pohybu. Retrospektívny pohľad na tradíciu tvorenia nemeckej filozofickej terminológie si vyžaduje detailnejšie štúdium, núti načriť hlbšie

¹ Sú to najmä: Kleine Enzyklopädie. Die deutsche Sprache (1969); Drozd - Seibicke (1973); Fluck (1996); Möhn - Pelka (1984) a.i.

do starších prameňov, do dnes už klasických diel nemeckých autorov **P. Piura** (1903), **F. Kirchnera/C. Michaelisa** (1907), **R. Eislera** (1912) a **F. Mauthnera** (1923), ako aj do filozofického odkazu **I. Kanta**, **G. F. W. Hegela**, **K. Vorländera**, **W. Windelbanda** a ľ. Z novších lingvistickej práce podávajúcich pohľad na genézu nemeckej filozofickej terminológie, napĺňajúcich Descartovo krédo - dbať pri riešení každej otázky na to, aby sa čo možno najúplnejšie prihliadal na jej rozličné súvislosti a aspekty - si mimoriadnu pozornosť zasluhuje monografia **Wolfganga Menzela** *Vernakuläre Wissenschaftschaft (Veda v národnom jazyku)* (1996). Na pozadí sociálno-historického a duchovného diania na prelome 17. a 18. storočia Menzel dokumentuje Wolffov zásadný podiel na konštituovaní nemeckého jazyka vedy. Východiskom rozsiahlej analýzy je téza o vzájomnej prepojenosti vzniku nemeckého vedeckého jazyka s redefiníciou pojmu vedy a so zavedením nového vedeckého štýlu myslenia.

Cieľom tejto štúdie nie je podať vyčerpávajúci prehľad o všetkých zložkách vývoja nemeckej filozofickej terminológie, jej predmetom je stručný historický náčrt genézy nemeckej filozofickej lexiky s poukázaním na významnejšie vývojové fázy, tendencie a konštituujúce prvky, s dôrazom na rekonštrukciu a prezentáciu niektorých slovotvorných postupov pri tvorbe nemeckých filozofických termínov.

Nemecký filozofický jazyk sa konštituuje v období nemeckého osvietenstva na rozhraní 17. a 18. storočia v čase, keď v nemeckých vedeckých a pedagogických kruhoch silne tendencia prelomiť dovtedajšiu hegemóniu latinčiny ako jazyka vedeckej komunikácie. Etablovanie nemčiny ako jazyka filozofie sa teda stáva imanentnou súčasťou snáh o konštituovanie nemčiny ako jazyka vedy. Z časového hľadiska to nemožno chápať ako jednorazový akt, ale ako zložitý vývoj, prebiehajúci postupne, s rôznou intenzitou a s istými modifikáciami. V tomto kontexte sa etablovanie nemčiny ako jazyka vedy so všetkými jeho atribútmi javí ako proces. Procesuálnosť tohto javu možno pozorovať a dokumentovať na priekopníckom úsilí viacerých vzájomne viac-menej nezávislých iniciatív, cieľom ktorých je budovanie a podporovanie rastu základného terminologického fondu nemeckého jazyka filozofie, ako aj inventára formálnych prostriedkov, typických pre tento jazyk a túto vrstvu slovnej zásoby.

Pri sledovaní línie tohto pohybu zisťujeme, že korene skúmaného javu siahajú až do neskorého stredoveku. Používanie nemčiny na vyjadrovanie filozofických obsahov ako jednu z prvých iniciatív svojho druhu zaznamenávame už v 14. storočí u **Majstra Eckharta** (1260-1327), významného predstaviteľa nemeckého stredovekého mysticizmu. Ďalším významnejším po nemecky písucim filozofom je mystik reformačného obdobia **Jakob Böhme** (1575-1624). Zavŕšenie tohto vývoja, konštituovanie nemeckého náučného štýlu, sa spája s nemeckým osvietenským racionalistom a systematizátorom Leibnizovho diela, všeobecne uznávaným zakladateľom nemeckej filozofickej terminológie **Christianom Wolffom** a s jeho pokračovateľmi.

Samotné príčiny, ako aj motiváciu jednotlivých nositeľov týchto aktivít a zmien, ktoré ich sprevádzajú, možno uviesť na spoločného menovateľa a globálne charakterizovať slovami **Františka Novosáda**: "S jednotlivými filozofickými disciplinami (ako aj epochami, ideovými formáciemi) sú späťe konkrétnie pevné formy (žánre) verejnej prezentácie filozofického poznania. Zmeny štýlu a celkovej orientácie filozofického myslenia sú sprevádzané zmenami štýlu komunikácie, zmenami "jazyka filozofie". Rozdiel

medzi stredovekým a novovekým spôsobom myslenia možno postihnúť už na úrovni literárnej prezentácie. Už prechod k používaniu národných jazykov neboli náhodou udalosťou v dejinách myслenia. Znamenal verejný rozchod s tradičnými formami filozofovania, orientáciu na nové publikum, dokumentoval nový vzťah filozofie k životu." ([18], 36-37)

Uvedené faktory, ktoré sa spolupodieľajú na dynamizácii procesu tvorenia národnej filozofickej terminológie, reflektujú spoločenskú požiadavku doby a súčasne výrazne podmieňujú a stimulujú uvedomelé vytváranie, zavádzanie a ustaľovanie domáčich odborných názvov v nemeckej filozofii. V zavádzaní národnej terminológie sa tiež odráža "duch doby", a to jednak vo výbere a rozvoji terminologických slovných okruhov, v miere preberania cudzích termínov do filozofickej terminologickej sústavy a v tvorení tzv. termín technici (alebo *Kunstwörter*, čo je nemecký náprotivok latinského výrazu, ktorým sa od 17. až do prvej polovice 20. storočia označovali prvky odborného názvoslovia).²

V panoráme vývoja tvorby nemeckej filozofickej terminológie stojí na prvom mieste **Majster Eckhart**. Väčšina kázní tohto stredovekého teológa a jeho filozofa bola napísaná v jazyku jeho súčasníkov, teda po latinsky, čo je napokon typické pre obdobie scholastiky. Nezvyčajný je skôr fakt, že časť z nich (ich adresátom bola cirkevná obec) sformuloval v stredohornonemeckom jazyku.³ Vznik Eckhartových nemeckých spisov, najmä kázní a traktátov, sa ohraničuje rokmi 1314-1323. Z tohto obdobia sa zachovalo dovedna asi 200 nemeckých rukopisov, napísaných jeho poslucháčmi. Známa je aj skutočnosť, že po Eckhartovej smrti sa číitali v oveľa väčšej miere jeho nemecké spisy, kým latinské zostali takmer bez povšimnutia. Závažnosť tohto faktu je transparentnejšia, keď si uvedomíme, že Eckhartova iniciácia budovania nemeckého fondu filozofickej terminológie späť pôsobila na rast a dynamizáciu nemeckej slovnej zásoby.

Eckhartovu záslužnú činnosť ocenili v minulosti mnohí filozofi a lingvisti [23]. Napríklad **K. Vorländer** vo svojich *Dejinách filozofie* sa o ňom vyjadril ako "o prvom významnejšom filozofovi píšucom po nemecky" ([26], 283). Eckharta pritom nehodnotí z hľadiska jeho znalosti iných mystikov či cez prizmu novosti jeho myšlienok, ale vyzdvihuje ho najmä ako prvého tvorca nemeckého filozofického jazyka. **F. Mauthner** vidí čiaro Eckhartových spisov predovšetkým v nesmiernej sile jeho jazyka, Eckhartove preklady z latinčiny označuje výrazom "*Wiedergeburten*". Na ilustráciu uvádzajú niekoľko príkladov Eckhartovho preberania termínov z klasických jazykov a podáva stručný historicko-filozofický komentár ([15], 379).

Eckhartov spôsob preberania filozofických termínov z latinčiny a gréčtiny je transformáciou cudzieho pomenovania do cieľového jazyka, teda do nemčiny, v zmysle

² "Termini technici sind *Kunstausdrücke*, deren keine Wissenschaft, also auch nicht die Philosophie entbehren kann. Ja, jedes philosophische System hat seine eigene Terminologie. Die wissenschaftliche Terminologie bedient sich oft des Fremd- und Lehnwortes, wodurch sie über die Grenzen einer Sprache hinaus verständlich wird. Ein Purismus in dieser Beziehung ist böötisch und führt zum Untergang aller Feinheiten in der Begriffsscheidung. - Terminismus, Determinismus (s. d.)." ([12], 620).

³ Tituly Eckhartových nemeckých prác: *Deutsche Predigten; Buch der göttlichen Tröstung, Rede der unterscheidunge, Von abgescheidenheit*.

obsahovo-formálnej reprodukcie preberaného výrazu - je to teda kalkovanie. V zásade rozlišujeme sémantické a slovotvorné kalky. Za sémantické kalky sa pokladajú pomenovania, v ktorých sa cudzie slovo alebo spojenie slov nahradza domácom slovom s rovnakou motiváciou alebo rovnakým významom. Slovotvorné kalky sú zasa také pomenovania, pri ktorých sa preberie a doslova preloží celá morfematická alebo slovotvorná štruktúra cudzieho slova. Na ilustráciu vyberáme niekoľko Eckhartových nemeckých termínov prevzatých z latinčiny. Namiesto latinského *consideratio* s významom pozorovanie, uvažovanie, úvaha zaviedol Eckhart nemecký kalk *betrachtunge*, pričom zachoval všetky formálne prvky, a to: kategóriu substantívnosti, kategóriu rodu (femininum) a slovotvornú štruktúru (*con/be*, *sidero/trachten*, *-atio/-ung*). Neurčitok slovesa *trachten* (bedenken, erwägen, streben) ([4], 78) mal pôvodne význam uvažovať, rozmyšľať, usilovať sa, neskôr "uváživo sa pozerať (na čo)", až sa ustálil jeho dnešný význam: pozerať, prezerať. V stredohornonemeckom výraze *betrachtunge* je tak obsiahnutá aj sémantika latinskej zložky *sidus* (hviezda) - v námornej plavbe bolo dôležité orientovať sa pozorovaním hviezd. Základ motivácie obidvoch slov, tak latinského, ako aj nemeckého, je rovnaký a aj formálne sa vyjadruje rovnako.

Z latinského termínu *iudicium* (rozsudok, rozhodnutie; úsudok, mienka; schopnosť súdiť, rozhodovať) vytvoril Eckhart sémantický kalk *bescheidenheit*. Slovotvorný formant *be-* je sice bez opory v latinčine (s pôv. významom "zuteilen, Bescheid geben" - v zmysle označiť niečo), ale inak je tu úsilie vyjadriť po nemecky latinský právnický termín *ius-diktum*, vyrieknutie práva. Fundujúcim slovom je sloveso *scheiden* s pôvodným významom deliť⁴. Sémantiku stredohornonemeckého slova *bescheidenheit* možno obsiahnuť výrazmi "Verstand, Verständigkeit" čiže rozum, múdrost, rozvážnosť. Vo filozofickom kontexte používal podľa nás Eckhart abstraktum *bescheidenheit* v zmysle uvážene súdiť, usudzovať.

Ďalším latinským výrazom je pomenovanie patriace do sústavy scholastických metafyzických termínov vyjadrujúcich vzťah Boha ako entity nadzemskej a mimozemskej k svetu, *transcendens* (...*dentis*), utvorené z particípia perfekta latinského slovesa *transcendere* (prestúpiť, prekročiť, prejsť čo). V stredohornonemeckých substantívach *obenheit* a *überslac* nejde o kalky, ale o Eckhartovo vlastné tvorenie so základnou motiváciou "čo je najvyššie, na vrchole" - oben.

Latinské *ratio*⁴ (počet, výpočet, rozpočet; myslenie, rozvaha, rozum) nahradil Eckhart nemeckým termínom *redlichkeit*. Stredohornonemecké adjektívum *redeklich* vzniklo deriváciou zo substantíva *Rede* (s významom: Rechenschaft; Vernunft, Verstand) a jeho motiváciu možno vyjadriť slovami: "tak, ako sa možno niekomu zodpovedať". Eckhartov termín *redlichkeit*, označujúci rozum, myslenie, sa radí k abstraktným pomenovaniám označujúcim intelektuálnu, rozumovú schopnosť človeka.

Obiectum preložil Eckhart ako *vürwurf*. Etymologický slovník dokladá vznik tohto termínu v 14. storočí jeho používaním v dvoch významoch: buď ako predmet

⁴ Nemecký filozofický slovník uvádza, že *ratio* sa do 17. storočia prekladalo nemeckým termínom *Verstand*, kym *Vernunft* sa viazalo na latinský výraz *intellectus*. Počnúc nemeckým osvetenstvom, najmä Kantom, sa zaviedlo opačné používanie tejto párovej kategórie ([14], 1262).

umeleckého stvárnenia, alebo v jazyku mystikov najprv ako "zmyslom, subjektu proti-kladné", neskôr ako "predmet duchovnej účasti" alebo "vedecké pozorovanie".

V kontexte s ďalším latinským termínom *substantia* (podstata, obsah, súčnosť; pojem) Mauthner poznámenáva, že Eckhartovi neboli celkom jasný význam tohto slova. Nahradil ho nemeckým náprotivkom *understoz*, čo je evidentne doslovný preklad a znamená "podklad". Rovnako ako termín *substantia* aj *subiectum*, filozofickú kategóriu súvzťažnú s *objectum*, substituuje viacerými nemeckými pomenovaniami, spomínaným *understoz*, ako aj *gegenwurf*, *widerwurf* a *grundveste*.

Tento spôsob zavádzania nemeckej filozofickej terminológie u Eckharta sprevádza la snaha vytvoriť optimálne nemecké pomenovanie, ktoré by bolo najadekvátnejším ekvivalentom latinského odborného názvu. Jeho imanentnou súčasťou bolo tvorivé hľadanie, ktoré našlo svoj výraz vo viacnásobných, opakovaných pokusoch nahradíť latinský termín výberom najvhodnejšieho slovotvorného prostriedku z fondu nemeckých slovotvorných prostriedkov. S týmto fenoménom súvisela aj častá reštrukturácia v rámci slovného pomenovania.

Eckhartova nemecká terminológia, jej filologický rozbor, je predmetom práce nemeckého lingvistu B. Schmoldta *Die deutsche Begriffssprache Meister Eckharts (Nemecké odborné názvoslovie majstra Eckharta)*. Východiskom tejto práce je téza, že Eckhartova nemecká terminológia je poplatná terminológii latinsko-scholastického jazyka a každý nemecký kalk sa zákonite orientuje na jeho latinský ekvivalent:

*"Denn wenn Eckhart in der deutschen Predigt einen
Schrifttext kommentiert, so liegt für den geschulten
Dominikaner die Denk-Voraussetzung in der lateinischen
Fachsprache begründet. Neben dem Versuch, das deutsche Wort
in Angleichung an das lateinische zu bilden, wird das
Bemühen stehen, das deutsche Wort zu eigener Geltung zu
bringen. Wie weit das gelungen ist, ergibt sich wiederum aus
einem Vergleich zwischen deutschem und lateinischem
Wortmaterial. Der deutsche Ausdruck wird erst verständlich,
wenn er vom lateinischen Wortschatz her interpretiert wird."* ([23], 13)

Jadro Schmoldtovej práce tvorí slovník, výklad abecedne usporiadaných nemeckých termínov,⁵ ktoré nemožno nájsť v štandardnej slovníkovej literatúre, a ich konfrontácia s latinskými lexikálnymi jednotkami. Oporným pilierom autorovho komentára sú latinské definície analyzovanych nominácií, ako aj latinské ekvivalenty nemeckých lexikálnych jednotiek v prácach troch reprezentantov scholastickej filozofie: Eckharta, T. Akvinského a G. Bonaventuru. Dôležitým aspektom Schmoldtovho prístupu k skúmaniu nemecko-latinských paralel u Majstra Eckharta je kontextová determinácia významu vybraných termínov. Autorovým zámerom je určiť designáciu daného výrazu v troch rozličných kontextoch.

⁵ Ide o termíny *bekanntnis*, *bilde*, *ein*, *einicheit*, *einvalticheit*, *einunge*, *geist*, *gemuet*, *glich*, *glicheit* - *glichnisse*, *grunt*, *instan*, *istikeit* - *istic*, *krefte der sele*, *sin*, *underscheid* - *ungescheiden*, *uzbruch* - *uzval*, *vernünfticheit*, *wesen*, *wort*, *zoval*.

V práci rezonuje erudovanosť autora, ako aj novosť vo vedeckom riešení problému, ktoré sa zakladá na dvoch závažných okolnostiach: na analýze nemeckých filozofických termínov z ich latinského základu (na rozdiel od všetkých predchádzajúcich prác) a na prístupe k Eckhartovým latinským a nemeckým textom, ktoré skompletizoval v r. 1951 J. Quint [28].

Eckhartova iniciatíva, ktorá položila základy tvorenia domáčich filozofických termínov, istým spôsobom spoluurčila ďalšie vývinové obdobia tvorenia nemeckej filozofickej terminológie. Ďalšie ohnivko vo vývinovom reťazci kladenia základov nemeckej filozofickej terminológie predstavuje na rozhraní 16. a 17. storočia protestantský mystik, teozof a filozof J. Böhme (tiež Böhm alebo Boehme), ktorého súčasníci nazývali "philosophus teutonicus", nemecký filozof. V kontexte tejto práce je zaujímavý nie pre jeho znovuobjavenie súčasným mysticizmom,⁶ ale pre výraznú filozofickú reflexiu jeho učenia v tvorbe významných filozofických osobností nemeckého národa - najmä G. W. F. Hegela, F. W. J. Schellinga, A. Schopenhauera a N. Hartmanna. V ich filozofických skúmaniach nachádzame niektoré súvislosti a istú terminologickú nadväznosť na Böhmeho filozofický slovný fond.

Z nespočetného množstva citácií výstižne odrážajúcich profil osobnosti tohto filozofa-samouka vyberáme tie, ktoré explicitne vyzdvihujú Böhmeho jazykovú a myšlienkovú špecifickosť. Hegel, ktorého Böhme oslovil najmä svojou teóriou o protikladoch, ho vo svojich *Prednáškach o dejinách filozofie* "pasuje" na prvého nemeckého filozofa. Oceňuje tým jazyk jeho filozofickej produkcie a súčasne ducha, obsah jeho filozofických myšlienok, ktorý je podľa Hegela "echt deutsch". Nemeckí romantickí básnici a spisovatelia (H. Heine, F. Schlegel a.i.) chvália štýl jeho filozofickej tvorby, charakterizujúc ho slovami: "typicky nemecký", "biblický a magický". O niečo triezvejšie, kriticejšie hodnotenie pochádza z pera K. Vorländera: "Za všetkou ťažkopádnosťou, chvíľami dokonca i čudesnosťou výrazu badáme predsa len ohromnú tvorivú silu jazyka..." ([26], 315) Vari najvýstižnejšiu charakteristiku, vystihujúcu nesúlad spočívajúci v minimálnom vzdelení a výraznom jazykovom talente J. Böhma, nachádzame vo formulácii E. Blocha:

*"Großartig, wie das Genie hier aus der Halbbildung,
ja nicht einmal aus dieser ohnegleichen Licht schlägt,
und zwar so, da noch aus einer schlechten Unbildung, die
der kleinste Gymnasiast belächeln könnte, ein großer und
seltsamer Gedanke herauskommt..."* ([21], 24)

Bez exemplifikácie Böhmovej filozofickej lexiky a techniky jeho slovtvorby by boli predchádzajúce hodnotenia vcelku samoúčelné. Pozrime sa teda na skutočne svojráznu a v rámci filozofickej koncepcie tohto filozofa-mystika špecifickú terminológiu. Začneme jedným z najfrekventovanejších pomenovaní "Qualität". Blochov citát pokračuje práve opisom tohto termínu:

*"...Böhme schreibt nämlich Qualität sowohl mit einem als
auch mit zwei l und verbindet das mit Qual und Quellen. Er*

⁶ V poslednom desaťročí vyšlo niekoľko reedícií diela J. Böhma ([21]; [2]; [1]; [16]).

*kann also Fremdwörter nicht richtig lesen und schreiben,
noch weniger kennt er Latein: Qualität ist als Qual-ität
ebenso das Quellende oder Quallende, und die drei Begriffe,
Quellen, Qual und Qualität werden in eins gedacht, so da
aus einer völlig falschen, sinnlosen Etymologie ein
au erordentlich tiefsinniger Gedanke entsteht.*" ([21], 24)

Qualität, Qual⁷ a Quellen možno teda u Böhma pokladat' za istý druh pojmovej triády, ktorou označuje raz: a) kvalitu, atribút, vlastnosť vecí a javov (1), inokedy b) trápenie, utrpenie (2), a napokon c) pôvod, prameň (3), alebo ich ľubovoľne zamieňa.

*"Nun gibt die Erde, da der Baum inne stehet, dem Baum
immer Saft, davon der Baum seine lebendige Qualität hat;
der Baum aber in sich selbst wächst von dem Saft der Erden
und wird gro und breitet sich aus mit seinen Ästen."* ([21], 62) (1)

*"Es ist ein jeder Mensch sein eigener Gott und auch sein
eigener Teufel. Zu welcher Qual (Qualität) er sich neiget
und energibt, die treibet und führet ihn, derselben
Werkmeister wird er."* ([21], 89) (2)

*"In der andern Qualität stund der Baum des ewigen Lebens,
und ihr Quell röhret her aus der Hl. Trinität und der Hl.
Geist leuchtet darinnen."* ([21], 49) (3)

Uvedené výrazy sa v Böhrmových textoch vyskytujú raz ako simplexy (*Qualität, Qual, Quellen, Qualierung, Qualifizierung, qullen, quellen, qualifizieren*), inokedy ako viacslovné názvy v kongruenčných pomenovaniach (*göttliche Qualität, finstere Quell, einigerlei Qual*) alebo v nekongruenčných pomenovaniach (*Qualität des Lebens, Quell des Lachens, Quell des höllischen Feuers*), ako súčasť kompozít (*Quellbrunn, Quellgeist, Quellwasser; Liebesquell*) či vo funkcií atribútu v kongruenčných pomenovaniach (*quellende Beweglichkeit*).

Ďalší filozofický termín sa viaže na pojem ontologického základu, príčiny, pôvodu všetkých vecí, Boha. Tento pojem vyjadruje Böhme troma pomenovacími jednotkami: *Grund, Urgrund a Ungrund*.

*"Wenn ich betrachte, was Gott ist, so sage ich: Er ist
das Eine gegen(über) der Natur als ein ewig Nichts. Er hat
weder Grund, Anfang noch Stätte und besitzet nichts als nur
sich selber. Er ist der Wille des Ungrundes."* ([21], 51)

⁷ "Qual" ist ein philosophisches Wortspiel. Qual bedeutet wörtlich torture, einen Schmerz, der zu irgendeiner Tat antreibt, zugleich trägt der Mystiker Böhme in das deutsche Wort etwas von der Bedeutung des lateinischen *qualitas* hinein; im Gegensatz zu einem Schmerz, der von außen zugefügt wird, war seine "Qual" das aktivierende Prinzip, das aus der spontanen Entwicklung des Dings - der Beziehung oder der Person, die dieser Qual ausgesetzt sind - entsteht und seinerseits fördernd auf die Entwicklung einwirkt." In: K. Marx, F. Engels - Über Sprache, Stil und Übersetzung. Berlin 1974, s. 327

Slovotvorný základ *Grund* vo význame príčina, základ, pôvod je zložkou ďalších pomenovacích jednotiek, vytvárajúcich so slovotvornými formantmi *ur-* a *un-* deriváty *Ungrund* a *Urgrund*. Slovotvorná predpona *ur-* (pra-) sa pôvodne vyskytovala iba v nominálnych pomenovaniach s významom "[her]aus" (z) a v tomto špecifickom význame ju používal aj Böhme. Filozofickým termínom *Urgrund* Böhme teda vyjadruje to, čo pred ním novoplatonik Plotinos [29], po ňom Schelling⁸ a v modifikovanej podobe i Heidegger označovali ako pojem nediferencovaného bytia, súčno.

Slovotvorná predpona *un-* s významom negácie slova, platným i v súčasnej nemčine, je v Böhmovom termíne *Ungrund* vyjadrením obsahu pojmu, ktorého jadrom je téza: Boh nemá príčinu, resp. pre svoje jestvovanie nepotrebuje príčinu. Používanie tohto slova v uvedenom význame je zrejmé aj z kongruenčného pomenovania: "*das ungründliche Nichts*". A keďže Böhme pojem Boha vyjadruje aj výrazom *Nichts*, atribút *ungründlich* je v danom prípade nositeľom základnej vlastnosti *Nichts*, a tou je nekonečnosť a bezpríčinnosť.

Názvy s rovnakou slovotvornou štruktúrou, a to nielen formálnej, ale aj obsahovou, vznikajú zo substantivizovanej formy osobných a privlastňovacích zámen (Ich, Dein, Sein), základných číslovek (Zwei, Drei) a záporky *Nicht* ako slovotvorného základu v spojení so slovotvorným formantom *-heit*:

Ichheit - Deinheit - Seinheit - Zweiheit - Dreiheit - Nichtheit.

Novovzniknuté deriváty s rovnakou formálou slovotvornou štruktúrou patria k termínom viažucim sa istým spôsobom opäť na pojem Boha, ktorého Böhme charakterizuje ako niečo v sebe protikladné, ako jednotu protikladov, ako "prabytosť", pôvod všetkého jestvujúceho a zároveň ako "Nič", lebo nezjavené a nepochopiteľné. Slovotvorný formant *-heit* s výraznou systematizačnou funkciou je v týchto pomenovaniach nositeľom významu "bytosť s vlastnosťou jej imanentnou".

Zvláštnym druhom novotvaru je Böhmov filozofický termín *Ichts*, neobvyklý svoju štruktúrou, ktorý je materializáciou pojmu *zjaveného*, diferencovaného súčna, prírody, t.j. toho, čo je, ako protiklad toho, čo nie je - *Nichts*. Sémanticky vytvára opozitum k *Nichts* a tvorí s ním párovú filozofickú kategóriu. V súvzťažnej dvojici *Ichts* - *Nichts* je tak implicitne vyjadrená v samotnom pojme zahrnutá protirečivosť a zároveň pojmová súvislosť.

"Was ist der Abgrund aller Dinge, da kein Geschöpf ist
als das ungründliche *Nichts*?

Es ist eine Wohnung der Einheit Gottes. Denn das Auftun
oder das *Ichts* (das Seiende)* des *Nichts* ist Gott selber." ([21], 56)

Slovotvornú stavbu tejto pomenovacej jednotky nemožno vysvetliť nejakou platonou paradigmou, ale treba ju chápať ako Böhmov svojrázny spôsob tvorenia terminológie, odrážajúci špecificky dialektický spôsob myslenia tohto filozofa. Domnievame sa, že termín *Ichts* je utvorený analogicky k (*N*)ichts.

⁸"Was wir in der ersten Beziehung annehmen, haben wir bereits erklärt: es mu vor allem Grund und vor allem Existierenden, also überhaupt vor aller Dualität, ein Wesen sein; wie können wir es anders nennen als den *Urgrund* oder vielmehr *Ungrund*?" In: ([30], 502).

Vytváranie protikladných párov, dvojic termínov typu: *das Böse - das Gute*, *der Schöpfer - das Geschöpf*, *gute Qualität - böse Qualität*, *himmlische Essenz - irdische Essenz* a pod. nielenže charakterizovalo a odrážalo Böhmov spôsob uvažovania v protikladoch, ale stalo sa a dodnes je jednou z platných základných črt systému filozofickej terminológie vôbec.

Stručný úvod k Böhmovej tvorbe nemeckého filozofického názvoslovia ukončíme lexikálnou jednotkou, ktorej pôvod reflektuje i v súčasnosti zaužívaný spôsob preberania lexikálnych jednotiek z rôznych profesijných činností do odborného názvoslovia tejto disciplíny. Dnes už málokto tuší väzbu medzi nemeckým filozofickým termínom *Zweck* a jeho tvorcami J. Böhmem, Böhme, pôvodným povoláním obuvník, zaviedol do filozofie odborné pomenovanie prevzaté z obuvnickej terminológie: *Zweck* (mhd. zwec).⁹ Konkrétnie substantívum *Zweck* s pôvodným významom "kolík z dreva alebo zo železa" (Holzpflock), používaný aj ako súčasť drevených terčov (Zielscheibe) alebo ciel', sa počnúc Böhmem používa v nemeckej filozofickej literatúre ako pomenovanie na istý účel, ciel'. Definitívne vyštriedalo lat. *finis* a jeho nemecký ekvivalent *warumbe* zavedený Majstrom Eckhartom.

Najvýznamnejšiu etapu z hľadiska konštituovania nemeckej filozofickej terminológie predstavuje obdobie nemeckého osvietenstva, späť s významnými osobnosťami nemeckého osvietenského racionalizmu, akými sú **Wilhelm Leibniz** (1646-1716), **Christian Thomasius** (1655-1728)¹⁰ a **Walter von Tschirnhausen** (1651-1708), ako aj s existenciou rôznych jazykových spoločností pôsobiacich na sklonku 17. storočia. Každý z menovaných predstaviteľov nemeckého osvietenstva sa významou mierou a špecifickým spôsobom podieľal na konštituovaní nemeckého jazyka vedy. Hoci primát v položení základov nemeckého jazyka vedy a jazyka filozofie jednoznačne patrí **Ch. Wolffovi**, v nemeckej odbornej literatúre absentuje komplexnejšie hodnotenie prínosu jej ostatných činiteľov. Často sa prezentuje jednostranný pohľad, podceňujú alebo prečenujú sa jednotlivé iniciatívy, prípadne sa spochybňujú.

Predstaviteľ raného osvietenstva v Nemecku Leibniz sa ešte vymyká z radu autorov-filozofov píscich po nemecky.¹¹ Akcentuje sa predovšetkým jeho progresívny postoj k národným jazykom,¹² ako aj zvýznamňovanie jazyka scholastikov a mystikov pre obohacovanie nemeckej filozofickej terminológie. No Leibnizova požiadavka nemeckého jazyka vedy, programovo zakotvená v jeho teórii zhody znaku a myslenia, charakterizovaná ako predpoklad vedy a jej vývoja, sa v lingvistických štúdiách prezentuje len výnimočne ([24], 32).

Pôsobenie **Thomasia** malo bezprostredný vzťah ku kryštalizácii filozoficko-jazykovedných snáh **Ch. Wolffa**, a práve tento moment je vlastnou príčinou početnejších

⁹ *Schuhzweck* - cvok do topánky.

¹⁰ Hlavné filozofické diela Ch. Thomasia: *Einleitung zur Vernunftlehre*, *Ausführung der Vernunftlehre*, (obidve 1691); *Einleitung zur Sittenlehre*, 1692; *Ausführung der Sittenlehre*, 1696.

¹¹ Hlavné diela *Monadológiu* a *Theodiceu* napísal vo francúzštine, ďalšie práce boli napísané po latinsky. Nemecké práce boli skôr výnimkou z pravidla.

¹² Leibniz zastával názor, že moderné národné jazyky, a teda aj nemčina, sú prinajmenej rovnako vhodné na vyjadrenie psychologických, etických, politických, logických a metafyzických pojmov ako latinčina, ak nie ešte vhodnejšie ([15], 121-122).

citácií o Thomasiovom podieľa na konštituovaní nemeckého jazyka vedy. Thomasiovi sice podľa W. Windelbanda, predstaviteľa bádenskej školy novokantovstva, chýbala "usľachtilosť leibnizovského ducha", no ako súčasník nemeckého osvietenstva sa vyznačoval veľkým pochopením pre potreby svojej doby. V intenciách osvietenského hnutia bojoval proti obmedzenosti a pedantérii, za osvetu a toleranciu a usiloval sa o popularizáciu nových vedeckých poznatkov a filozofických koncepcíi. Nielenže prednášal po nemecky, ale od roku 1688 vydával aj prvy vedecký časopis v nemeckom jazyku ([26], 157). V tom spočíva Thomasiova, ale aj Tschirnhausenova zásluha na konštituovaní nemeckej vedy a jej popularizácii, pretože podľa Hegela veda patrí ľudu až vtedy, keď ju ľud vlastní vo svojom národnom jazyku.

Thomasius, obdarený jazykovým talentom, vynikal ľahkosťou a kreativitou vo vytváraní novotvarov, čím prekonal aj Wolffa. Vyčítajú sa mu však viaceré nedostatky: najmä prílišná obraznosť (napr.: *das Licht der Vernunft* namiesto *Erkenntnis*; *Wolken des Irrtums, Verfinsterung des Verstandes* namiesto *Mangel an Erkenntnis* atď.), nedôslednosť a nesystematicosť v používaní filozofickej terminológie (*Ding, Wesen, etwas* ako ekvivalenty k latinskému *ens*), ako aj neustálne striedanie synonymických výrazov (raz nemeckých, inokedy latinských či francúzskych) na označenie filozofických pojmov ([19], 17, 19, 75).

Zvýšená pozornosť, akú nemeckí osvietenci venovali zavádzaniu domácej terminológie a odbornej komunikácií v materinskom jazyku, bola historicko-spoločensky podmienená dvoma faktormi: výrazným rastom významu vedy a dominantným postavením latinčiny ako jazyka vedeckej komunikácie. No kým Thomasiovo úsilie pozdvihnuť nemčinu na jazyk vedy bolo ešte problematické, keďže musel čeliť istej nepriazni svojej doby, Wolffovým terminologickým iniciatívam sa už medze nekládli. Ako predstaviteľ druhej generácie osvietenstva zaznamenal celou svoju činnosťou ešte počas svojho života nebývalý, priam unikátny úspech. Wolffove zásluhy najmä v oblasti systematizácie nemeckej filozofickej terminológie sa zdajú - z historického hľadiska - ešte významnejšie, keď si uvedomíme problematicosť a obťažnosť výberu a ohrianičenia filozofickej terminológie aj vzhľadom na vtedajšie špecifické postavenie filozofie ako integratívnej vedy v rámci ostatných vied.¹³

Wolffov prístup k nemeckej filozofickej terminológii je z hľadiska konkrétnych výsledkov a dôsledkov pre jej ďalší vývoj nesmierne plodný. Osobitnú pozornosť venoval zozbieraniu, zoradeniu a obohateniu nemeckého odborného názvoslovia v súlade s progresívnymi dobovými tendenciami. Základom Wolffovej programovej koncepcie jazyka vedy bolo jeho osobité chápanie vedeckého jazyka, podľa ktorého jazyk vedy, a teda aj filozofický jazyk, je len rozšírením a zdokonalením bežného jazyka. Prirodzený jazyk myslenia podriaduje Wolff prísnym klasifikačným kritériám. Za hlavné kritériá klasifikácie stanovil jednoznačnosť, jednovýznamenosť a presnosť. Pri konfrontácii iniciatívy Wolffa, tohto "učiteľa nemeckého národa", ako ho nazval Hegel, s jeho predchodcami, zaváži exaktnosť, precínosť a systematicosť v jeho pristupe.

¹³ Mnohé z dnešných vedeckých disciplín boli v tom čase súčasťou filozofie a až neskôr sa z nej vyčlenili a vyvinuli sa na samostatné vedecké disciplíny. Väčšina novovekých matematikov či prírodrovedcov sa venovala i filozofickým problémom. Sám Wolff bol univerzálnym vedcom, bol filozofom, matematikom a lingvistom.

Wolff nechce byť ani originálny, ani purista za každú cenu (aj keď práve uňho sa prejavuje zreteľná tendencia minimalizovať internacionálizmy v nemeckej odbornej terminológii), jeho ambíciou je "čistý" domáci, všeobecne zrozumiteľný vedecký jazyk. Pri budovaní vedeckého jazyka sa do centra Wolffovej pozornosti dostávajú "obyčajné" slová alebo už jestvujúce, no nejednotne používané pôvodné nemecké termíny.

*"Denn auf solche Weise ist mein Kunst-Wort rein deutsch,
weil ich deutsche Wörter in ihrer eigentlichen Bedeutung
brauche, und, indem ich sie zu einem Kunst-Worte mache, auf
Sachen ziehe, darinnen etwas anzutreffen, so durch das Wort,
in seinem eigentlichen Verstande genommen, angedeutet wird."* ([17], 172)

Tieto témy po sémantickej a formálnej stránke koriguje, upresňuje, definične vymedzuje a fixuje. Preferuje domáce slová pred lexikálnymi výpožičkami grécko-latinského pôvodu alebo importovanými lexémami, či už francúzskymi, anglickými alebo talianskymi, ktoré marginalizuje, vedome, cielene od nich abstrahuje. Pokiaľ ich využíva, tak skutočne iba ojedinele. Napríklad namiesto latinského *definitio*, ktoré spočiatku nahradili nemecké slová *Beschreibung*, *Begrenzung*, neskôr *benambsen/benambsung*, alebo *Uszlegung*, *Beschribung*, *Verklerung*, zavádza Wolff dovedy cudzorodo a neobvykle pôsobiaci výraz *Erklärung*. Diferencuje medzi pôvodným výrazom *Beschreibung* a novozavedeným termínom *Erklärung*, ktorý vymedzuje takto:

*"Die Erklärungen (definitiones) sind deutliche Begriffe,
dadurch die Sachen voneinander unterschieden werden, und
daraus man das übrige herleitet, was man von ihnen
erkennet."* ([17], 182)

Wolffov zámer nespočíval vo vytváraní nových názvov, ale v prísnom precizovaní a triedení názvov jestvujúcich, čím vniesol poriadok a systém do nemeckej filozofickej terminológie. Niektoré už zaužívané pomenovania (*Einfluß*, *Eindruck*, *Gegenwurf*) necháva, iné kriticky prehodnocuje (*Unterlage* [Subjekt], *Begriff* [conceptus, notio], *Vorstellung* namiesto *Bild* [idea], *Ding* [ens], *einzelner Ding* namiesto *unteilbar Ding* [individuum] a zavádza nové: *Bewußtsein* (conscientia), *Diesheit* (haecceitas), *Stetigkeit* (continuitas) atď. Napríklad filozofická kategória vedomia, *Bewußtsein*, ktorá bola predmetom rozsiahlych diskusií v novovekej filozofii, pochádza pôvodne z lat. *sibi conscire* (sich bewissen) a jej nemecký ekvivalent je vytvorený z príčastia minulého *bewußt*. Obsah latinského výrazu *conscientia* tvorili ešte pred Wolffom dva pojmy: vedomie a svedomie. Wolff prevzal Descartovu verziu užšieho poňatia lat. slova *conscientia* - vedomie, spočiatku v tvare infinitív - *das bewußt sein*, neskôr ako substantívum *Bewußtsein*.

Rekonštrukcia genézy ďalšieho filozofického termínu je exemplifikáciou osobitého vývoja väčšiny prvkov nemeckého filozofického názvoslovia. Na označenie filozofického pojmu bytie sa v nemeckej filozofickej literatúre až do 18. storočia používalo latinské pomenovanie *existentia*. Do nemeckej filozofickej terminológie sa v období osvietenstva prevzala nemecká verzia substantivizovaného infinitív novohornonemeckého slovesa *dasein* ([4], 116) ako náhrada za opisný názov *Hiersein*. *Dasein* ako

súvzťažná filozofická kategória ku kategórii vedomia (*Bewußtsein*), označujúca existenciu objektívnej reality, nezávislej od vedomia, je nemecký kalk zavedený Wolffom, no on sám uprednostňoval skôr latinskú formu *Existenz* alebo iné nemecké substantívum *Wirklichkeit* ([14], 247), utvorené z latinských lexém *actualitas*, *realitas*. Filozofická kategória bytia, *Dasein*, sa stala pevnou súčasťou sústavy nemeckej filozofickej terminológie až počnúc Hegelom.

Iným prípadom sú názvy filozofických učení *Monismus*, *Dualismus*, *Pluralismus* ([14], 287, 823), uznávajúce jeden, dva alebo množstvo princípov ako základ všetkého existujúceho, ktorých zavedenie do nemeckej filozofickej terminológie sa tiež prisudzuje Wolffovi, rovnako ako názvy *Ontologie*, *Teleologie*. Z gréčtiny prevzaté pomenovanie náuky o bytí *Ontologie* sa zaviedlo v Nemecku v jeho dnešnom význame a ako korelát k *Theologie* až v 17. storočí. Ako prví uviedli tento termín do používania nemeckí filozofi Goclenius (1613) a Clauberg (1656), a to v novovekom ponímaní ontológie ako zvlášnej časti metafyziky. Ale až Wolff odmietol jestvujúcu domácu podobu *Dinger-Lehre* a začlenil termín *Grund-Wissenschaft* do všeobecnej sústavy nemeckej filozofickej terminológie. Chápal ním prvú časť metafyziky, ktorú ďalej delil na racionálnu psychológiu, kozmológiu a racionálnu teológiu ([12], 408). Treba však dodať, že ešte aj u Wolffa, ktorý sa pri utváraní a zavádzaní nemeckej filozofickej terminológie striktne riadiel princípom čistoty jazyka, sa miestami prejavuje prechodnosť, neustálosť. Popri nových slovách typu *Dasein* sa používajú aj tradičné názvy typu *Dualismus* a typu *Ontologie*.

Na záver možno konštatovať, že Wolffova filozofická terminológia spĺňala filozofické aj lingvisticke kritériá terminologizácie, ktoré aj z hľadiska súčasnej teórie terminológie možno pokladať za moderné. Najsilnejším argumentom je vari skutočnosť, že jeho filozofická terminológia sa v porovnaní s ostatnými iniciatívami na tomto poli nelenže najrýchlejšie presadila a zaužívala, ale aj najdlhšie udržala.

Náš pohľad na genézu slovného fondu nemeckej filozofickej terminológie sa opiera o troch autorov, typických predstaviteľov a budovateľov nemeckého odborného názvoslovia. Je pokusom naznačiť dôležitosť funkcie jazyka ako nástroja filozofickej reflexie a demonštrovať ho na príklade zložitých, častokrát protichodných postupov tvorenia nemeckej filozofickej lexiky. Ukázalo sa, že v neistote pomenovania, v hľadaní adekvátnej štruktúry výrazu sa zvyčajne výrazne odráža vlastný tvorivý proces jazykového stvárňovania filozofického pojmu, úsilie špecifickým spôsobom vyjadriť neštandardný obsah, pomenovať nepomenovateľné. Z načrtnutých tendencií tvorenia nemeckých filozofických termínov, na ktoré by bolo výhodné nadväzovať pri ďalšom konkrétnom a podrobnom výskume, je zreteľný aj všeobecne platný sklon k nostalgickým návratom, ako aj k tvorbe rýdzo individuálnej filozofickej terminológie, neraz poplatnej snahe o autenticosť.

LITERATÚRA

- [1] BÖHME, J.: Naše spásu je v nás. Bratislava 1996.
- [2] BÖHME, J.: Rozmluva žáka s mistrem. O nadsmyslovém životě. O nebesích a pekle. Olomouc 1993.

- [3] DROZD - SEIBICKE: Deutsche Fach- und Wissenschaftssprache. Wiesbaden 1973.
- [4] DUDEM, Das Herkunftswörterbuch. Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich 1989.
- [5] EISLER, R.: Wörterbuch der philosophischen Begriffe, 3 Bde. Berlin 1904.
- [6] EISLER, R.: Philosophenlexikon. Berlin 1912.
- [7] Filozofický slovník. Bratislava 1972.
- [8] FLUCK, H-R.: Fachsprachen. München 1996.
- [9] HEGEL, G. F. W.: Sämtliche Werke. Jubileumsausgabe in zwanzig Bänden. Stuttgart 1927-1930.
- [10] HORECKÝ, J.: Základy terminológie. Bratislava 1956.
- [11] HORECKÝ, J.: Antické pramene odbornej terminológie. In: Kultúra slova, 23, 1989, č. 10.
- [12] KIRCHNER, F.- MICHAELIS, C.: Wörterbuch der Philosophischen Grundbegriffe. Leipzig 1907.
- [13] Kleine Enzyklopädie. Die Deutsche Sprache, Band 1. Leipzig 1969.
- [14] KLAUS, G. - BUHR, M. (Hrsg.): Philosophisches Wörterbuch 2 Bde. Leipzig 1974.
- [15] MAUTHNER, F.: Wörterbuch der Philosophie. Neue Beiträge zu einer Kritik der Sprache. Leipzig 1923.
- [16] MATOUŠEK, J.: Jakub Böhme. Praha 1997.
- [17] MENZEL, W. W.: Vernakuläre Wissenschaft. Christian Wolffs Bedeutung für die Herausbildung und Durchsetzung des Deutschen als Wissenschaftssprache. Tübingen 1996.
- [18] NOVOSÁD, F.: Premeny buržoáznej filozofie. Bratislava 1985.
- [19] PIUR, P.: Sprachliche Würdigung Christian Wolffs. Halle 1903.
- [20] RICKEN, U.: Zum Thema Christian Wolff und die Wissenschaftssprache der deutschen Aufklärung. In: Linguistik der Wissenschaftssprache. Berlin - New York 1995.
- [21] SARTORY, G. (Hrsg.): Texte zum Nachdenken. Jakob Böhme - Die Morgenröte bricht an. Breslau 1983.
- [22] Schellings Werke. 3 Bd. Herausgegeben und eingeleitet von Otto Weiss. Leipzig 1907.
- [23] SCHMOLDT, B.: Die deutsche Begriffssprache Meister Eckharts. Heidelberg 1954.
- [24] SCHRADER, N.: Termini zwischen wahrer Natur und willkürlicher Bezeichnung. Tübingen 1990.
- [25] ŠPAŇÁR, J. - HRABOVSKÝ, J.: Latinsko-slovenský/Slovensko-latinský slovník. Bratislava 1998.
- [26] VORLÄNDER, K.: Geschichte der Philosophie. Leipzig 1919.
- [27] WINDELBAND - HEIMSOETH: Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. Tübingen 1957.
- [28] QUINT, J.: Meister Eckharts Predigten. Lieferung 1-5. 1936-1951. In: Meister Eckhart. Die deutschen und lateinischen Werke, hrsg. im Auftrage der deutschen Forschungsgemeinschaft, Stuttgart-Berlin 1936.
- [29] PLOTINOS: Enneaden (1878), Bd. 1.
- [30] SCHELLINGS WERKE. Herausgegeben und eingeleitet von Otto Weiss. Leipzig 1907.
- [31] RICKEN, U.: Zum Thema Christian Wolff und die Wissenschaftssprache der deutschen Aufklärung. In: Linguistik der Wissenschaftssprache. Berlin-New York, Walter de Gruyter Verlag 1995.

POZNÁMKA: jednotlivé výrazy v citáciách podčiarkla autorka

PhDr. Renáta Kanichová
 Katedra jazykov FiF UK
 Gondova 2
 818 01 Bratislava
 SR